

Ткаченко А.Ю., ад'юнкт кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті наведено аналіз різних підходів до визначення суті і значення професійної ідентичності особистості, її цільового призначення в професійній діяльності. Розкриваються основні методологічні положення, принципи і механізми її становлення у психологічній науці та практиці.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійна діяльність, професійні кризи.

В статье приведен анализ различных подходов к определению сущности и значения профессиональной идентичности личности, ее целевого назначения в профессиональной деятельности. Раскрываются основные методологические положения, принципы и механизмы ее становления в психологической науке и практике.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессиональная деятельность, профессиональные кризисы.

Постановка проблеми. Ми живемо в епоху змін та криз, надзвичайних ситуацій різного характеру, що відбуваються в суспільстві. Всі ці події, висувають нові вимоги до фахівців різних сфер зайнятості, зокрема рятувальників. Тому зараз дуже гостро відчувається нестача висококваліфікованих спеціалістів, що працюють в особливих умовах та дійсно усвідомлюють важливість своєї професії й можуть в складний час допомогти населенню. Кожна професія має свої специфічні особливості, що впливають на формування професійних рис особистості суб'єкта праці в процесі професійного становлення. Тому в даний час однією з актуальних дослідницьких проблем в психології особистості є питання, яке пов'язане з професійною ідентичністю.

Підходи до вивчення даного питання історично відрізнялися у вітчизняній та зарубіжній психології. Так, у вітчизняній психології ідентичність особистості розглядається через самосвідомість (С.Л. Рубінштейн, А.В. Петровський, К.О. Абульханова-Славська, А.В. Брушлінський та ін.) і через соціальну та особистісну ідентичність – у закордонній (Е. Еріксон, К. Хорні, С. Московічі та ін.) [3].

Професійна ідентичність поєднує соціальну і особистісну складову ідентичності особистості і стає однією із найважливіших опор в становленні людини, як професіонала. Вона належить до понять, в яких висловлено концептуальне уявлення людини про своє місце в професійній групі чи спільноті. Цьому поняттю належать певні ціннісні і мотиваційні орієнтири, а також суб'єктивне ставлення до своєї професійної приналежності (прийняття або неприйняття). Таким чином, професійна іден-

тичність постає як інтегративне поняття, в якому розглядається взаємозв'язок особистісних характеристик, що забезпечують орієнтацію в світі професій, дозволяють більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз літератури виявив, що у вивченні проблеми професійної ідентичності погляди науковців дещо розбігаються. Так, професійна ідентичність у психології розуміється – як динамічна система, яка формується у процесі професіоналізації особистості та активного розвитку професійної компетентності, впливаючи на ціннісно-смыслову сферу шляхом удосконалення професійної майстерності.

Ідентичність - когнітивна система, що має дві підсистеми: особистісну і соціальну. За Г. Теджфелом, це два полюси єдиного біполярного континууму, вибір форми поведінки для даної професії залежно від того, яка саме ідентичність актуалізується. Дж. Тернер відзначив наявність тісної взаємозалежності між цими двома підсистемами, оскільки, на його думку, це не стільки різні форми ідентичності, скільки різні форми самокатегоризації: особистість відносить себе (в межах певного біполярного континууму) "ближче" то до одного, то до іншого полюсу. До механізмів становлення і розвитку ідентичності в професійній діяльності дослідник відносив: соціальну категоризацію, соціальне порівняння (порівняння себе з окремими індивідами та професійною спільнотою в цілому); соціальну ідентифікацію (персоналізація, самовизначення, самоорганізація), міжгрупову дискримінацію. Отже, підхід, що традиційно пов'язується з особами Г. Теджфела і Дж. Тернера, можна визначити як спробу подолання дихотомії особистісного та безособистісного в людині. Автори роблять акцент на тому, що соціальна ідентичність визначається, як структура більш високого рівня та сильнішого впливу в професії ніж особистісна ідентичність [3].

Г. Брейкуел інакше розв'язує проблему співвідношення соціальної та особистісної ідентичності в професії. На її думку, ідентичність має соціальне походження, а особистісна ідентичність - вторинна по відношенню до соціальної. Засвоєні індивідом категорії соціальної ідентичності, з точки зору Г. Брейкуел, дають можливість людині пізнавати себе як особистість, що відрізняється від інших в професійній діяльності. Таким чином, особистісна ідентичність є продуктом соціальної психології, але, будучи сформованою, починає активно впливати на розвиток соціальної. Отже, динаміка ідентичності людини - це процес безперервної діалектичної взаємодії особистісної і соціальної ідентичності [3].

Л.Б. Шнейдер розглядає ідентичність як синтез всіх характеристик людини в унікальну структуру, яка визначається і змінюється в результаті орієнтації в соціальному середовищі, котре постійно змінюється. Тобто, ідентичність - це динамічна структура, що розвивається неліній-

но і нерівномірно і визначається прагненням особистості до цілісності. Щодо професійної ідентичності, то видатний російський науковець трактує її як психологічну категорію, яка полягає в усвідомленні своєї належності до певної професії та формується у процесі професійної освіти, активного розвитку професійної компетентності [11].

Н.В. Антонова визначає професійну ідентичність як особистісну диспозицію, що ґрунтується на суб'єктному відчутті причетності до професійної спільноти [2].

На думку Г.М. Андрєєвої професійна ідентичність – це складне утворення, в якому традиційно виділяють три компоненти: когнітивний (знання особливостей своєї групи та усвідомлення себе її членом), ціннісний (оцінка своєї групи і ставлення до членства в ній) та емоційний (прийняття чи ні своєї групи). Г.М. Андрєєва зазначає, що професійна ідентичність займає особливе місце в структурі соціальної ідентичності особистості. Розвиток професійної ідентичності передбачає постійну спрямованість на професійне зростання, гнучкість в прийнятті рішень. Ідентичність припускає усвідомлену увагу до питання «Хто Я?», яке супроводжує людину протягом усього його життя й від якого багато що залежить у професійній діяльності [1].

Згідно з моделлю А. Ватермана, почуття досягнення професійної ідентичності поступово руйнується в міру того, як мета, цінності і переконання втрачають свою життєздатність і вже не відповідають вимогам життя, що змінилося. Якщо при цьому розпочинається процес подолання кризи, то ідентичність переструктурується відповідно до нових вимог соціуму. Якщо ж, в зв'язку з певними обставинами, переструктурування не відбулось і індивід не бажає помічати (чи не в змозі помітити) зміни, які вже відбулися - виникає криза ідентичності. До структури ідентичності, поряд з природними задатками, базовими потребами, ефективними професійними навиками, успішними сублімаціями, постійними професійними ролями, входять і "значущі ідентифікації". Вони й відіграють визначну роль в тому, з якими саме моральними цінностями і нормами поведінки ототожнює себе індивід. Ці ідентифікації безпосередньо впливають на професійний рівень людини в професії. [3].

Статус професійної ідентичності значною мірою, на думку О.П. Єрмолаєвої, залежить від цінності професії в суспільній свідомості і тієї ролі, яку вона відіграє в конкретному суспільстві. У державах із традиційно високим рівнем життя, професійна ідентичність виступає провідним чинником соціального благополуччя особистості студента і, врешті-решт, усього суспільства. Вона дає відчуття стабільності навколишнього світу і впевненості у своїх силах, тобто певний баланс із соціальним середовищем [4].

Метою даної статті є аналіз різних підходів до вивчення професійної ідентичності, адже вивчення професійної ідентичності як вищого

піку самосвідомості у розвитку особистості професіонала, дозволяє виділити умови формування позитивної ідентичності, яка, в свою чергу, є умовою успішності та ефективності професійного розвитку.

Виклад основного матеріалу. На основі уявлення про професію як спільність, предметну область і діяльність, Є.О. Клімов виділяє основні змістовні аспекти професійної ідентичності. Переживання ідентичності актуалізується в процесі тієї діяльності, в якій людина проявляє себе як суб'єкт (К.О. Абульханова-Славская, Т.М. Буякас, Э. Фромм Л.Б. Шнейдер). Відповідно, з професійною ідентичністю співвідносяться функціональні характеристики - залученість в діяльність (П. Морроу, П. Мучински, С. Шульц) і задоволеність нею (К.О. Абульханова-Славская, А.П. Бриф, Дж. Гудвин, А.А. Реан) [7].

Професійна спільність є референтною групою, яка виступає для індивіда джерелом норм поведінки і ціннісних орієнтацій, а також еталоном для порівняння. Досягнення професійної ідентичності пов'язано з прийняттям людиною ціннісних позицій, санкціонованих професійним співтовариством. Базовий рівень представлений цінностями, що узгоджуються з "ідеалами професійної культури" [7]. Рефлексія групових цінностей призводить до формування ціннісно-сміслових орієнтацій у окремого індивіда [8].

Засвоєні людиною професійні норми і цінності відтворюються за допомогою професійної ролі (чи ролей). Досягнута ідентичність припускає успішну інтеграцію окремих ролей в Я. У разі протиріччя ролевих приписів виникає ролевий конфлікт, який може послужити основою для переживання кризи ідентичності. Найбільш конструктивним варіантом вирішення ролевого конфлікту, являється формування широкій ідентичності, що об'єднує усі можливі ідентифікації (Е. Донахью, Е. Еріксон). [3]

Ціннісні орієнтації визначають життєві пріоритети та послідовність постановки і реалізації цілей особистості. Узгоджена та структурована індивідуальна система ціннісних орієнтацій сприяє розвитку адекватної ідентичності. Ціннісне самовизначення особистості передбачає самопізнання, рефлексію свого внутрішнього світу, усвідомлення свого потенціалу та реальних можливостей в період навчання. Вміння самопізнання та самоконтролю є показниками розвитку самосвідомості індивіда. Самоусвідомлення є важливим механізмом формування професійної ідентичності, сформована самосвідомість є передумовою її становлення

Виділення тимчасових аспектів в професійній ідентичності пов'язано з тим, що цілісне переживання ідентичності забезпечується узгодженістю тимчасових "модусів" професійного образу Я (Я-в-минулому, Я-в-сьогоденні, Я-в-майбутньому). Час виступає формою організації досвіду переживання суб'єктом самого себе в процесі здійснення діяльності. Особлива роль в тимчасовій структурі професійної ідентичності відводиться майбутньому.

Під професійною ідентичністю Д.І. Завалишина розуміє, характеристику суб'єкта, що вибирає і реалізує спосіб професійної взаємодії з навколишнім світом і знаходження сенсу самоповаги через виконання цієї діяльності [5].

Також професійна ідентичність розглядається як феномен, що виникає в ході професійного становлення людини (Л.І. Анциферова, О.П. Єрмолаєва). Єдність професійного і особового розвитку затверджується більшістю дослідників (Д.Н. Завалишина, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, А.Р. Фонарьов, Д. Сьюпер, Д. Холанд та ін.). Необхідність введення поняття професійної ідентичності викликана тим, що професійне становлення особи є провідною формою отримання ідентичності. За даними досліджень М.М. Абдулаєвої, Д.Н. Завалишиної Є.О. Клімова, Т. В. Кудрявцева і В.Ю. Шегурової та ін., професійна ідентичність остаточно формується на порівняно пізніх етапах професіоналізації. У ряді концепцій становлення професійної ідентичності співвідноситься з певними віковими етапами (Є.Ф. Зеєр, Л.Б. Шнейдер). В цілому становлення професійної ідентичності є тривалий поетапний процес, який бере початок в період професійного навчання (Т.М. Буякас, Ю.П. Кухарчуків, В. Скоріков, Ф. Вондрачек).[6]

На думку О.П. Єрмолаєвої, основою для періодизації процесу становлення професійної ідентичності виступають кризи, пов'язані з професійною діяльністю і ціннісно-сисловою, що зачіпають утворення особи професіонала. Будь-яка професійна криза - це криза ідентичності особи, у якій об'єктивна необхідність в професійній переорієнтації вступає в конфлікт з суб'єктивною потребою в збереженні колишньої ідентичності. З точки зору даного автора, професійна ідентичність виступає регулятором, який виконує стабілізуючу та перетворюючу функції. Основна стабілізуюча функція професійної ідентичності – забезпечення необхідного ступеня професійного центризму і стійкої професійно-ментальної позиції. Перетворююча функція професійної ідентичності залежить від: 1) діапазону зміни професійно-важливих якостей і ступеня ідентифікації себе з професією – можливості адаптації за допомогою «широкої ідентичності» ; 2) дистанціювання образу своєї професії від інших. Професійна самоізоляція ускладнює адаптацію в умовах, що змінилися і при переході в інший професійний простір; 3) системності чи гнучкості структури ідентичності Все це забезпечує можливість перетворення і саморозвитку професіонала [4].

Професійні кризи є "розчаруваннями" на різних етапах професіоналізації. Загальновизнаними є закономірний характер виникнення криз, а також їх конструктивна роль в розвитку особистості. Генезис професійної ідентичності визначають зовнішні (соціально-контактні, інформаційні, вітальні, предметні екстремальні) і внутрішні умови професійної діяльності (О.М. Іванова, Є.О. Клімов) [7]. Найважливішою внутрі-

шньою передумовою становлення професійної ідентичності виступає професійний досвід - його смислові і тимчасові структури. Інтеграція умов досягається завдяки активності рефлексії самого суб'єкта (К.О. Абульханова-Славская, Т.М. Буякас, Г.Ю. Любимова, А.К. Маркова). Набутий за допомогою цього сенс буття особи в професії складає основу переживання професійної ідентичності [9].

Дослідники даної проблеми підкреслюють, що формування професійної ідентичності - дуже складний процес, який не завжди усвідомлюється людиною. Наприклад, Є.О. Клімов відзначає, що формування ідентичності у сучасного професіонала часто носить слабо усвідомлений характер, оскільки багато трудових операцій уніфіковані в результаті застосування подібних технічних засобів діяльності в різних професіях. Це уповільнює формування цілісного уявлення людини про свою роль у професійному процесі, без якого неможливе розуміння свого місця в професійному середовищі та досягнення рівня професійної майстерності. Професійна ідентичність формується цілісними еталонами типових професійних подій та індивідуалізованих концептуальних схем професійної поведінки. Більш глибоке засвоєння професійних норм і стереотипів диференціює і впорядковує образ "ідеального професіонала", який доповнюється образом "себе як професіонала", все більше уточнюється в ході професійного самопізнання - від стереотипів поведінки в непередбачуваних ситуаціях, самореалізації та розвитку особистості в середовищі. В іншому випадку людина ризикує залишитися на рівні виконання вузького набору функцій, будучи нездатним, їх трансформувати з урахованням обставин, що змінилися.

Висновки. Таким чином, професійна ідентичність є одним із видів соціальної ідентичності, оскільки полягає в ідентифікації людини з професійною спільнотою, з професією як соціальним інститутом. Водночас, професійна ідентичність є продовженням більш загального особистісного самовизначення людини, коли професія виступає лише одним із засобів соціалізації та індивідуалізації людини. Професійна ідентичність завжди розвивається в умовах визначеної професійної спільноти, з якою людина себе ідентифікує, приймаючи її цінності, норми, правила та інше.

Професійна ідентичність виступає, як одна із важливих опор в житті людини. Здобуття професійної ідентичності веде особистість до збагачення Я-ідентичності особистості. Становлення професійної ідентичності особистості проходить в контексті об'єднання механізмів особистісного розвитку та соціального буття особистості, в ході внутрішньої роботи особистості з початком професійної діяльності.

На різних етапах професійного розвитку в кожній людині спостерігається тенденція змін за наступними психологічними характеристиками: відбувається переоцінка ціннісно-смислових орієнтацій, мотивів

та цілей особистості, змінюється рівень рефлексії, уявлення про себе, як про соціальну одиницю, унікальну особистість та професіонала, зміні стратегії прийняття професійних рішень.

Виявлені тенденції дозволяють говорити про те, що становлення професійної ідентичності походить нерівномірно, зміни за психологічними характеристиками обумовлені специфікою індивідуально-особистісного розвитку спеціаліста на кожному з етапів професійного розвитку. На першому етапі людина орієнтується в професійній сфері діяльності, на другому відбувається звикання всередині обраної професії і на третьому етапі відбувається виділення професійної позиції особистості, початок становлення професійної ідентичності особистості.

Перспективою подальших досліджень являється виявлення психологічних характеристик професійної ідентичності особистості в період професіоналізації особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 365с.
2. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопр. психологии. – 1996. – № 1. – С.131–143.
3. Эриксон Э. Идентичность : Юность и кризис / Э. Эриксон. 1996. – М. : Прогресс, 1996. – 342 с.
4. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П.Ермолаева. – М. : Ин-т психологии РАН, 2008. – 346 с.
5. Завалишина Д. Н. Способы идентификации человека с профессией. Психология субъекта профессиональной деятельности / Д. Н. Завалишина. – М.; Ярославль, 2001. – С. 104–128.
6. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 6. – С.35–44.
7. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. А. Климов. – М. : МГУ, 1995. – 180 с.
8. Леонтьев Д. А., Шелобанова Е. В. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – №1.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 308 с.
10. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 256 с.
11. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг : [учебное пособие] / Л. Б. Шнейдер. — М. : Моско-

вский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – С. 225–232.

УДК 159.923-355.34

Товма М.І., к. психол. н., заступник начальника Академії внутрішніх військ МВС України по роботі з особовим складом, полковник

СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ УСПІШНІСТЬ ОВОЛОДІННЯ ДІЯЛЬНОСТЮ МАЙБУТНІМИ КОМАНДИРАМИ ПІДРОЗДІЛІВ З ОХОРОНИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ

Розглянуто сучасні підходи до професійного навчання. Проаналізовані психологічні дослідження детермінант успішності професійного навчання студентів вищих навчальних закладів. У власному емпіричному дослідженні визначені особистісні детермінанти успішності професійного навчання майбутніх командирів підрозділів з охорони дипломатичних представництв.

Ключові слова: професійна діяльність, професійне навчання, моделі професійного навчання, успішність навчання, детермінанти успішності навчання, особистість.

Рассмотрены современные подходы к профессиональному образованию. Проанализированы психологические исследования детерминант успеваемости профессионального обучения студентов высших учебных заведений. В собственном эмпирическом исследовании определены личностные детерминанты успеваемости профессионального обучения будущих командиров подразделений из охраны дипломатических представительств.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональное образование, модели профессионального обучения, успеваемость, детерминанты успеваемости, личность.

Постановка проблеми. При змінах у суспільно-політичному житті країни та світових тенденцій прискореного розвитку технологій щорічно оновлюється близько 5% теоретичних і 20% професійних знань. Внаслідок цього старіння професійних знань, так би мовити «напіврозпад» професійної компетентності відбувається за якихось 5 років. Ці процеси стають ще помітнішими у військовій професійній освіті внаслідок реформації Збройних сил України. В цій ситуації неможливо раз і назавжди надати суму знань, якими має володіти грамотний військовий фахівець. Це вимагає змін у завданнях військової професійної освіти, що має готувати фахівців, які не лише здатні здійснювати професійну діяльність на рівні високих заданих стандартів, у тому числі у нових невизначених професійних умовах і ситуаціях, при вирішенні нових завдань, а й формувати у них готовність у майбутній професійній діяльності засвоювати нові необхідні, проте поки відсутні, професійні знання,